

ՈԱԶՄԻԿ ՄԱՐԻԿՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և
իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

«ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ»-Ի ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ

Հոդվածում հանգամանորեն քննարկվում է Հովհաննես Օձնեցու կողմից կազմված «Կանոնագիրք Հայոց» աշխատության իրավաբանական բնույթն ու բովանդակությունը: Առանձնակի ուշադրություն է դարձվում Շահապիվանի եկեղեցական ժողովի կանոնախմբին:

Հիմնաբառեր- կանոն, կանոնական իրավունք, «Կանոնագիրք հայոց», Հովհաննես Օձնեցի, սովորույթային իրավունք, ընտանեկան իրավունք, Շահապիվանի ժողով:

«Կանոնագիրք Հայոց»-ը՝ որպես Հայ Առաքելական եկեղեցու պաշտոնական (ընդունվել է ազգային եկեղեցական ժողովում և ուժի մեջ է մտել Հայոց Հայրապետի՝ Հովհան (Հովհաննես) Օձնեցու կոնդակով) իրավաբանական փաստաթուղթ, օժտված է նորմատիվ իրավական ակտերին բնորոշ հատկանիշներով՝ համապարտադրականությամբ, նորմատիվությամբ, հրապարակայնությամբ, կրոնական իշխանական հեղինակությամբ, որոշակիությամբ և ուղղակի գործադրության ուժով: Այս առումով կարելի է արձանագրել, որ «Կանոնագիրք Հայոց»-ը հայ իրականության մեջ առաջին պաշտոնական (իշխանական) նորմատիվ-իրավական օրինակարգված (կողիֆիկացված) ակտն է, որը գործադրվեց ավելի քան 12 դար շարունակ:

«Կանոնագրքի» բովանդակության ուսումնասիրությունը վկայում է, որ դրա հոդվածների (կանոնների) զգալի մասը վերաբերում են դավանանքի և պաշտամունքի ծիսական խնդիրներին, ամուսնության, ընտանիքի և այլ հարցերի վերաբերմամբ հասարակության անդամների, մասնավորապես, եկեղեցական պաշտոնյաների վարքագծին: Այստեղ բնութագրվում են գործված մեղքը և կատարված հանցանքը կամ զանցանքը, արգելվում զանազան գործողությունները: Բացի Շահապիվանի ժողովի կանոնախմբից՝ մյուս կանոնախմբերը, որպես կանոն, արարքների համար մարմնական և նյութական պատիժներ չեն նախատեսում: Եվ պատահական չէ, որ Ասողիկը Շահապիվանի ժողովի մասին խոսելիս պատմում է, թե «ըստ տուգանօք կանոնսն կարգեցին»²:

Կանոնագրքում պատիժը գերազանցապես կապվում է ապաշխարության կրոնական գաղափարի հետ: Խրատի, բարոյական դատապարտման և կամ ապաշխարության միջոցով կանխել մարդկանց համակեցության կանոնների հնարավոր խախտումները:

Կանոնագրքի տարբեր կանոնախմբերը հայ

միջնադարյան ներքին կյանքի բազմապիսի կամ բոլոր կողմերի, օրինակ՝ տնտեսության, արտադրության կազմակերպման, հասարակական կառուցվածքի, տարբեր դասակարգերի իրավական վիճակի, քաղաքացիական, քրեական իրավունքի, դատավարության և այլ հարցերի մասին ամբողջական և լրիվ տեղեկություններ չեն տալիս: Դա կարելի է բացատրել նրանով, որ հայ եկեղեցական ժողովների և եկեղեցական գործիչների կանոնախմբերը կազմվել են յուրահատուկ իրադրության մեջ որոշակի նպատակներով, նայած թե տվյալ ժամանակամիջոցում հասարակությանը ինչ հարցեր էին մտահոգում: Այդ կանոնախմբերում արտահայտված են ոչ թե հայ հասարակության ներքին կյանքի բոլոր կողմերը, այլ միայն այն, թե ինչն է հուզել տվյալ պատմաշրջանում հայ հասարակության իշխող սոցիալական ուժերին:

Մեզ հետաքրքրող հարցերի մասին տեղեկություններ քաղում ենք ոչ թե հասարակության տարբեր շերտերի համար սահմանված իրավական ամբողջական նորմերից, այլ նրանից, թե այդ շերտերը ինչ չպետք է կատարեն, մի բան, որն ավելի է ներդրում այն ժամանակվա հայ հասարակության ներքին կյանքի ամբողջական մեր պատկերացման հնարավորությունները: Այդ պատճառով էլ Կանոնագիրքը միջնադարյան հայ հասարակության ներսում «ազատ»-ների ձեռքին հանդիսացել է տվյալ ժամանակաշրջանում իրենց հուզող հարցերի լուծման ղեկավար լծակ, և ոչ թե հասարակության ներքին կյանքի բոլոր կողմերն արտահայտող մի ամբողջական օրենսդրական հուշարձան: Կանոնագիրքը, բնականաբար, չէր կարող ամբողջական առումով արտացոլել քաղաքացիական, քրեական կամ դատավարական իրավունքը:

Չնայած դրան, համենայն դեպս, հայ ավատատիրական հասարակության ներքին կյանքին վերաբերող բազմաթիվ հարցերի մասին շատ կարևոր և ուշագրավ տեղեկություններ քաղում ենք

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Կանոնագրքի տված անուղղակի, երբեմն էլ ուղղակի վկայություններից, մասամբ ապաշխարության, իսկ առանձին դեպքերում՝ պատժի ձևերից ու չափերից և այլ կարգի վկայություններից:

Ազգային ավանդական կարգ ու կանոնով, սովորություններով իրականացնել հասարակական-քաղաքական որոշակի նպատակներ. այս է Կանոնագրքի այն ժամանակվա քաղաքական և գործնական նշանակությունը, որը մի ցույց էր՝ ընդդեմ քաղկեղոնականության մասնավորապես, ընդդեմ բյուզանդական կայսրության նվաճողական քաղաքականության ընդհանրապես: Այս միտքը կարմիր թելի նման անցնում է Օձնեցու կանոնախմբի Ը Հոդվածում. «Արժան է զհասցն անխմոր և զգինին անապակ հանել ի սուրբ սեղանն ըստ աւանդելոյ մեզ սրբոյն Գրիգորի և չխոնարիել յայլ ազգաց քրիստոնէից յաւանդութիւնս. զի սուրբ Լուսաւորիչն յարինականէն բերեալ զայս առաքելաբար հրաման ետ կատարել իւրոց վիճակելոցն, որպէս եւ զաղն աւրինութեան լագապացն զենմունս խառնել եւ ըստ կարգի Դետացոցն ազգաւ սեպհականել զեկեղեցոյ շնորի եւ մեզ ի նմին պարտ է յարամնալ եւ չթողոյ ի բաց, եւ չառնել նորածես ինչ»³:

Ի տարբերություն պատմագիտական սկզբնաղբյուրների՝ Կանոնագիրքը, թեև բովանդակում է եկեղեցական ժողովների որոշումներ և եկեղեցական ականավոր գործիչների կանոնական գրություններ, որոնք զգալի չափով «վերաբերում են կամ եկեղեցական դասին և կամ դավանանքի ու պաշտամունքի ծիսական խնդիրներին»⁴, այնուհանդերձ խիստ ուշագրավ տեղեկություններ են տալիս մեզ՝ լուսաբանելու «նախարարական Հայաստանի կա՛ն սոցիալական իրավական հարաբերությունները և կա՛ն ուրիշ կարևոր հիմնախնդիրներ»⁵:

Ճիշտ է, Կանոնագրքում զգալի չափով տեղ են գտել հայ եկեղեցու դավանանքի և պաշտամունքի ծիսական հարցերը, սակայն դրանք այն ժամանակ՝ միջնադարում, ունեին իրենց բովանդակությունը և քաղաքական նշանակությունը, այն է՝ դավանանքի և պաշտամունքի ծիսական հարցերի մշակմամբ պահպանել հայ եկեղեցու ինքնուրույն ազգային դեմքը, հեռու ուրիշ եկեղեցիների՝ թեև քրիստոնյա, բայց օտար, ազդեցություններից և զաղափարական միությունից, դրանով իսկ դիմակայել հայ ժողովրդի նկատմամբ համաձուլարար քաղաքականություն վարող օտար ուժերի դեմ հայ պետականության չզոյության պայմաններում:

Հայկական ծագում ունեցող կանոնական որոշումների մի մասը, որը տեղ է գտել Կանոնագրքում, եկեղեցական ժողովների սահմանում-

ներ են:

Մեր իրականության մեջ այդ ժողովներին հոգևորականության հետ միասին, ինչպես վկայում են պատմական սկզբնաղբյուրները, մասնակցել են նաև հասարակության աշխարհիկ շերտերի ներկայացուցիչները՝ իշխանները՝ «Ազատ»-ներն այդ ժողովներին տալիս էին օրենսդրական բարձրագույն իշխանության բնույթ՝ սահմանելով անհրաժեշտ որոշումներ հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների համար: Հայագիտության մեջ հայ եկեղեցական ժողովներին իշխանների վաղուց ի վեր մասնակցությունը՝ իրավամբ բացատրվել է հայ եկեղեցու ժողովրդավար բնույթով: Հրավիրման նախաձեռնությունը պատկանում էր հայ եկեղեցուն, որովհետև եկեղեցին դեռ հնուց, ինչպես նշեցինք վերևում, իր ձեռքում էր պահում մի կողմից օրենսդրական և դատավարական իրավունքը, մյուս կողմից կենտրոնական պետական իշխանության բացակայության պայմաններում ինքն էր հանդես գալիս որպես կենտրոնական ու համագալին մի կազմակերպություն: Մասնավորապես վերջին հանգամանքի առկայության դեպքում եկեղեցական ժողովներում քննվում էին նաև հասարակության առաջ ծառայած այնպիսի հարցեր, որոնք վերաբերում էին ժողովրդի ներքին կյանքին, հասարակության տարբեր շերտերի սոցիալական և իրավական կարգավիճակին, առօրյա համակեցությամբ: Դրանով պետք է բացատրել նախ ավատական ազդեցիկ տների ներկայացուցիչների մասնակցությունն այդ ժողովներին, և երկրորդ, Կանոնագիրքն իր ընդգրկումներով և կիրառության շառավիղներով դուրս եկավ դավանանքի ու հոգևորական դասի նեղ շրջանակից և մտավ հայ ժողովրդի ներքին կյանքի ամենախուլ անկյունները, շոշափեց նրա բոլոր դասակարգերի և շերտերի սոցիալական դրության շատ ու շատ կողմեր:

Կանոնագրքում ամենից ուշագրավ և հետաքրքիր կանոնախումբն է Շահապիվանի ժողովի որոշումները⁷: Կարելի է ասել՝ այս կանոնախումբը միակն է, որ հանցագործության համար սահմանում է պատիժներ և դրանով իսկ արդեն դուրս է գալիս կանոնական բնույթից ու ստանում քրեական օրենքի նշանակություն: Շահապիվանի ժողովն ընդունեց 20 հոդվածներ, որոնցից մեկը՝ ԺԵ-ն, խրատական բնույթ ունի և պատիժ չի նախատեսում: Հոդվածներից 6-ը ամբողջությամբ՝ Ա, Բ, ԺԴ, ԺԶ, ԺԷ և ԺԸ, ինչպես և Թ, ԺԳ, ԺԹ, Ի հոդվածները մասամբ, վերաբերում են հոգևորականներին, որոնց գործած կանոնական խախտումների և հանցանքների համար նախատեսված են կանոնական և քրեական պատիժներ՝ համապատասխան պատ-

ծաչափերով: Մնացած 9 հոդվածները Գ, Դ, Ե, Չ, Է, Ը, Ժ, ԺԱ, ԺԲ, ինչպես և Թ, ԺԳ, ԺԾ, Ի հոդվածները մասամբ, «ազատ»-ների՝ իշխանների և «շինական»-ների մասին են՝ զանազան պատժաչափերի նախատեսումով: Այս վերջին խմբի Ը և ԺԱ հոդվածները, ինչպես նաև ԺԲ, ԺԳ, ԺԾ հոդվածների համապատասխան մասերը «ազատ»-ների և «շինական»-ների պատիժը նույնն են նախատեսում թե՛ ըստ ձևի, թե՛ ըստ էության: Է հոդվածում և Ե-ի մի մասում «ազատ»-ների և «շինական»-ների պատիժը թեև նույնն է, բայց պատժաչափը տարբեր է: Գ, Դ, Չ, Ժ հոդվածները և Ե, Թ, ԺԲ հոդվածների մի մասը «ազատ»-ներին և «շինական»-ներին տարբեր ձևի և չափի պատիժներ են նախատեսում՝:

Այս հոդվածների առնչությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ «ազատ»-ների և «շինական»-ների համար նախատեսվում է երկու տեսակի պատիժ. «ազատ»-ների համար մի դեպքում ապաշխարություն և տուգանք, «շինական»-ների համար՝ նույնը՝ ավելացրած նաև մարմնական պատիժ՝ ծեծ (հոդվ. Գ, Դ, Թ և այլն), մի այլ դեպքում՝ երկուսի համար էլ գողենոց գնալ և տուգանք (հոդվ. Դ, Ե և այլն), երրորդ դեպքում՝ «ազատ»-ներին խրատ և տուգանք, իսկ «շինական»-ներին ծեծ և խրատ (հոդվ. Չ), ընդ որում, «շինական»-ի տուգանքը բոլոր դեպքերում, որպես կանոն, կազմում է «ազատ»-ի տուգանքի կեսը կամ կեսից մի քիչ պակաս: Բերում ենք այդ հինգ հոդվածներից հետևյալ հատվածները.

1. Հոդվ. Գ. «Եթե ազատ է ել գան չէ մարթ հարկանել, ի տուգանն եւ յապաշխարութիւնն յաւելցեն Մ դրամ կարատելոց, Բ տարիս յապաշխարութիւն...: Ապա եթէ շինական է, գան յոլով արբցէ, Ճ դրամ տուգան տացէ յեկեղեցի եւ յաղքատս բաշխեսեն եւ տարի մի ի պղծութենէն հեռացեալ՝ մտցէ յեկեղեցի... եթէ այր եւ եթէ կին կանոն այդ կացցէ»:

2. Հոդվ. Դ. «Եթե ամուսինը թողնում է կնոջը, ունեցվածքը հավասար բաժանում են, իսկ ամուսինը «Է ամ ապաշխարեսցէ եւ յեկեղեցի տուգան տացէ, թէ ազատ է՝ Յ դրամ, թէ շինական՝ գանալի լիցի եւ Ճ դրամ յեկեղեցի տուգանեսցի...»: Եթե պարզվի որ ամուսնալուծությունը եղել է մի այլ կնոջ պատճառով՝ «կալցին զկինն եւ յարկանոց տարի մի աղասցէ գողեան: Եթե ազատ է (կինը – Վ.Հ.) եւ յարկանոց չերթայ՝ Ճ դրամ տացէ ի գողեսն»:

3. Հոդվ. Ե. Ամլության դեպքում կնոջից բաժանվելիս, կնոջը անարգելու համար «թէ ազատ է՝ Ռ-Մ դրամ, եւ եթէ շինական՝ Ռե. մի տարվա ընթացքում, եթէ ամուսինն ամուսնանում է մի այլ կնոջ հետ, վերջինս, որպես ամուսնալուծության պատ-

ճառ, «տարի մի աղասցէ գողեսցն եւ յաղախութեան կացցէ եւ յեկեղեցին Ճ դրամ տուգան կալցին... Ապա եթէ ազատ է եւ ի գողենոց չերթայ՝ Ճ դրամ տուգան տացէ գողեան»:

4. Հոդվ. Ժ. «Ապա եթե ազատ է եւ ի գողենոց չերթայ՝ Ծ դրամ տացէ գողեսցն եւ Բ ամ յիվրում եկեղեցուջն յապաշխարութեան կացցէ»:

5. Հոդվ. ԺԲ. Ազգապղծությունը եթե կնոջ կամքով է «զպատուհասն եւ գտուգանս եւ զնզովս զնոյն կրեսցէ... ապաշխարեսցէ Է ամ ընդ ունկնդիրս, Գ ամս ընդ ձեռամբ, Ծ դրամ աղքատաց, Ծ՝ յեկեղեցի», այնուհետև «կալցին զկինն եւ յարկանոց տացեն, Ժ տարի աղասցէ գողեսցն. ապա եթե ազատ է եւ ի գողեսն չերթայ՝ Յ դրամ տացէ նոցա»:

Մեջբերման առաջին հատվածում արդեն շեշտվում է, որ «ազատ»-ին չի կարելի ծեծի ենթարկել, այդ պատճառով էլ մի կողմից նրան հասանելիք տուգանքը և ապաշխարությունը «յաւելցեն», մյուս կողմից մնացած հոդվածներում «ազատ»-ների համար չեն նախատեսվում մարմնական պատիժներ. դրա փոխարեն նա, տուգանքը վճարելով հանդերձ, պետք է գնա նաև գողենոց: Հոդվածներում կրկնվող «ապա եթէ ազատ է եւ ի գողենոց չերթայ» արտահայտությունը, մեր կարծիքով, ակնարկում է «ազատ»-ի սոցիալական այն արտոնությունը, թե նա իրավունք ունի գողենոց գնան իր ընտրությամբ փոխարինելու տուգանք վճարելով, ինչքան սահմանված է օրենքով: Օրինակ, 3-րդ հատվածում (հոդվ. Ե, նույնը և Դ հոդվածում) նախատեսված է. «Տարի մի աղասցէ գողեսցն եւ յաղախութեան կացցէ եւ յեկեղեցին Ճ դրամ տուգան կալցին...»: Այս որոշումը վերաբերում է և՛ «ազատ»-ի, և՛ «շինական»-ի կնոջը հավասարապես: Շարունակության մեջ բացատրում է. «Ապա եթէ ազատ է եւ ի գողենոց չերթայ Ճ դրամ տուգան տացէ գողեսցն», այսինքն, եկեղեցուն 100 դրամ տուգանք տալուց բացի «ազատ»-ը իր՝ գողենոց գնալը նախընտրելու դեպքում փոխարինում է 100 դրամ գողենոցին տուգանք վճարելու պարտավորությամբ: Ուրեմն միևնույն հանցանքի համար «շինական»-ը մեկ տարի մնում է գողենոցում և 100 դրամ տուգանք վճարում եկեղեցուն, իսկ «ազատ»-ը միայն 100-ական դրամ տուգանք է վճարում եկեղեցուն և գողենոցին (100+100=200): Այսպիսով, «ազատ»-ի և «շինական»-ի սոցիալ-իրավական վիճակի տարբերությունը կայանում է նրանում, որ «շինական»-ը կրելու է նախատեսված երկու պատիժը՝ գողենոց գնալ և տուգանք, իսկ «ազատ»-ին թեև նախատեսված է դարձյալ երկու պատիժ՝ գողենոց գնալ և տուգանք, բայց նա՝ որպես արտոնյալ դասակարգի ներկայացուցիչ, առաջին պատիժը՝ գողենոց գնա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

լը, նախօրոք սահմանված չափի տուգանքով փոխարինելու իրավունք ունի, եթե ինքը ցանկանում է. մի բան, որը «շինական»-ին արգելված է: Այլ խոսքով, «ազատ»-ի համար նախատեսված առաջին պատիժը ընտրովի (պտերնատիվ) է, այսինքն՝ կախված է «ազատ»-ի կամքից: «Ազատ»-ի իրավական այս վիճակը արտահայտված ենք գտնում տակավին IV դարի հեղինակ Եփրեմ ուրի Ասորու կանոնական մի գրության մեջ, որը հայերեն թարգմանվել է V դարում, իսկ հետագայում՝ Հովհաննես Օձնեցուց հետո, մուծվել Կանոնագիրք: Այսպես, այդ կանոնախմբի Բ հոդվածում ամրագրված է, որ «Որք ճաշակեցին ի մոռացութենէ ի մտյ ի չորեքշաբաթու կամ յորբաթու՝ որոշեսցին յեկեղեցոյն»⁹ Գ շաբաթ պահելով սրբութեամբ եւ տրաք անանկաց եւ պատարագաք, Ժ կրկին գան արբցէ և ապա հաղորդեսցի. իսկ եթէ ամբարտաւանութեամբ կամ արհամարհելով զառաքելական հրամանն՝ Գ ամ ապաշխարեսցեն, Խ կրկին գան արբցեն եւ Լ դրամ տուգանս տացեն յեկեղեցին. եւ յաւորն յորում պղծեցաւ՝ զնա սրբութեամբ պահեսցէ մինչեւ ցմահ իւր եւ ապա հաղորդեսցի արինաց: Ապա եթէ ազատ ոք է եւ ոչ առնու յանձն զապաշխարութիւնն եւ զկարգն Ծ դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցին եւ Լ դրամ յաղբատս եւ ապա հաղորդեսցի արինաց»: Այստեղ կարևոր է նշել երկու հանգամանք. նախ՝ կանոնական այս որոշումը կամ այն ժամանակ հայերի միջավայրում եղած նման մի այլ որոշում հավանաբար օրինակ է հանդիսացել Շահապիվանի ժողովի որոշումների իրավաբանական ձևակերպումների համար, իսկ այդ անցումը ասորերենի թե հայերենի միջոցով է եղել, միևնույնն է և էական նշանակություն չունի: Չմոռանանք նշել, որ մինչև V դարը և դրանից հետո էլ որոշ ժամանակ հայերի շփումը ասորական մշակույթի հետ սերտ էր: Երկրորդ՝ ընդգծված վերջին հատվածից շատ պարզ երևում է, որ «ազատ»-ի ցանկությամբ միայն պատիժը դառնում է ընտրովի: Շահապիվանի ժողովի որոշումներում մի քանի անգամ հանդիպող «Ապա եթէ ազատ է եւ ի գողենոց չերթայ» արտահայտությունը, հավանաբար, Եփրեմ Ասորու վերևում նշված վերջին հատվածի կամ նման մի այլ որոշման համառոտ շարադրումն է, և դրա տակ ևս պետք է հասկանալ «ազատ»-ների պատժի ձևերի ընտրությունը թույլատրելու մի միջոց:

Համենայն դեպս, Շահապիվանի ժողովի որոշումներում պարզ երևում է ոչ հավասարաչափ մոտեցումը «ազատ»-ների և «շինական»-ների նկատմամբ: «Շինական»-ը, դասվելով «անազատ»-ների շարքը, տակավին չէր կորցրել անձնական ազատության իրավունքները, ինչպես ճիշտ

նկատել է ակադ. Հ. Մանանդյանը. «անազատ» արտահայտությունը լոկ նշան էր հարկատվության, որից ազատված էին ազնվականությունը, եկեղեցին: Եվ «ազատ»-ների դասին «շինական»-ների չպատկանելը դեռևս ապացույց չէ նրանց ճորտական վիճակի՝ «Շինական»-ները «անազատ»-ներ են անվանվել իբրև «ազատ»-ներից տարբեր ու «ազատ»-ներին հակադիր դաս»¹⁰: «Շինական»-ներն ունեցել են ոչ միայն սեփականություն՝ հող, անշարժ և շարժական գույք, այլև այդ գույքը տնօրինելու իրավունք, այսինքն՝ լիակատար իրավասությամբ են օժտված եղել քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում: Ավելին, «շինական»-ը թեև եղել է ոչ «ազատ», հարկատու և ավատական հասարակության նվիրապետության ստորին աստիճանի ամենաբազմաքանակ դասակարգը, այնուամենայնիվ, նա իր անձնական իրավունքի տերն էր և օրենքի առաջ ներկայանում էր որպես ինքնուրույն քաղաքացի՝ իր անունից: Շահապիվանի ժողովի առանձին հոդվածներում միևնույն հանցանքի համար և՛ «ազատ»-ին, և՛ «շինական»-ին նախատեսվում է միևնույն պատիժը. տես Ե, Է, Ը, ԺԲ, ԺԳ հոդվածները, օրինակ՝ «Եթէ ազատ եւ եթէ շինական՝ կանոն այդ կացցէէ (հողվ. Է)», «Եթէ յազատաց կամ ի շինականաց առաքելական կանոնին ընդդիմանան եւ կոծ դնեն նգովեալ լիցին...» (հողվ. ԺԱ), «Թէ ազատ է, թէ շինական, արեմք եւ կանոնք այդ կացցեն» (հողվ. ԺԳ): Մի քանի այլ հոդվածներում թեև այդպես պարզ չի նշվում, բայց բնագրից նույնն է երևում (հողվ. Ը, ԺԹ և այլն). Պատժաչափը լինում է ըստ հանցանքի: Տուգանքի չափի տարբերությունը բխում է սոցիալական այդ երկու դասակարգերի տնտեսական վիճակից, թերևս բարոյական ինչ-որ նորմաներից: Այս բոլորը խոսում են այն մասին, որ «շինական»-ը իրավագուրկ անձ չի եղել¹¹, ինչպես ավելի ուշ շրջանում ճորտերը, թեև ունեցել է տնտեսական կախում «ազատ»-ներից և ենթակա է եղել սրանց տնտեսական ճնշմանը: Եվ երբ այս տեսանկյունով նայում ենք 645 թ. Դվինի ժողովի Թ հոդվածի՝ ակադ. Հ. Մանանդյանի բացատրությանը, որի համաձայն՝ իբր թե երդումարդը եղել է «բաժանման առարկա, ուստի և հավանական է ենթադրել, որ նույն այդ գույքը կարելի է եղել նաև զնել, վաճառել, ընծայել, կտակել և այլն»¹², ապա նկատում ենք, որ դա հավաստի չէ: Այդ մասին Ս. Հակոբյանի բացատրությունը ավելի ճիշտ է, այսինքն՝ երդումարդի բաժանում ասելով՝ «մենք պետք է հասկանանք ոչ թե ազատներին պատկանող գյուղացի-շինականները կամ իրավապես ճորտ գյուղացիները, այլ նրանց հարկատուները»¹³:

www.journal.lawinstitute.am

Շահապիվանի ժողովի որոշումներում բոլոր տեսակի տուգանքները գնում են ոչ թե անհատներին՝ իշխաններին, այլ հիմնարկներին՝ եկեղեցուն կամ գողեոցներին, որպես նրանց եկամտի մասնակի աղբյուր, իսկ առանձին դեպքերում էլ տուգանքի որոշ մասը նախատեսվում է բաշխել աղքատներին, թեև այլ հարց է, թե վերջինս ինչ չափով է իրականացվել: Այս երևույթը նույնպես խոսում է այն մասին, որ «շինական»-ները անձնապես կախված չեն եղել իշխաններից, այլապես տուգանքը կվճարեին նրանց և ոչ թե հիմնարկներին: Մակայն, տուգանքների դրամական ձևը միշտ չի նշանակել, թե վճարումները եղել են դրամով. շատ հնարավոր է, որ դա եղել է դրամական արտահայտության ձևով¹⁴:

Կանոնագրքի իրավական, գաղափարական սկզբունքները խարսխվում են քրիստոնեության, մասնավորապես՝ հայ եկեղեցու, դավանական դրույթների վրա, ապա ուրեմն և Կանոնագիրքը կոչված էր արդարացնելու ավատական հասարա-

կության սոցիալական անհավասարությունը, իշխող դասակարգի՝ «ազատ»-ների տիրական և շահագործվող դասակարգի՝ «անազատ»-ների ենթարկյալ տնտեսական ու իրավական գոյավիճակը պահպանելու և ամրացնելու՝ հայ եկեղեցու դավանաբանական և ծիսական դրույթները: Այդ պահպանման և ամրապնդման համար Կանոնագիրքը պայքար էր մղում ավատական հասարակության և հայ եկեղեցու սկզբունքներին խորթ ու անօրինական երևույթների դեմ, որոնք դրսևորվում էին այն ժամանակվա հայ հասարակության մեջ և պայմանավորված էին այդ հասարակության զարգացման սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, կրոնական և այլ գործոններով:

¹ Տե՛ս Մելիք-Թանգեան Ն. Հայոց եկեղեցական իրավունքը, Վերահրատարակչություն, Ս. Էջմիածին, 2011:

² Տե՛ս Ստեփանոս Տարօնեցոյ Ասողկան պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 78:

³ Տե՛ս Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 519:

⁴ Տե՛ս Մանանդյան Հ. «Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում», էջ 13, նույնի Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, հ. Բ, մասն Ա, էջ 428:

⁵ Ֆեոդալիզմը Հայաստանում, էջ 13, Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, հ. Բ, մասն Ա, էջ 428:

⁶ Այստեղ մենք նկատի ունենք եկեղեցական այն ժողովները, որոնք երկրի ներքին կյանքի վերաբերյալ ընդունել են կանոնական որոշումներ: Իսկ այն ժողովները, որոնք հրավիրվել են երկրի քաղաքական կյանքի ճգնաժամային ընթացքներին, ինչպես վկայում են պատմական սկզբնաղբյուրները, բացի «անազատ»-ներից, մասնակցել են նույնիսկ «անազատ»-ների ներկայացուցիչները, ասենք՝ 449 թ. Արտաշատի ժողովը և այլն այդ քայլին դիմել են այն դեպքերում, երբ սպառնացող վտանգը համարվել է համընդհանուր երևույթ թե՛ «ազատ»-ների և թե՛ «անազատ»-ների համար:

⁷ Տե՛ս Сурен Аревшатян. Шаапиванские каноны-древнейший памятник армянского права // Պատմաբանասիրական հանդես, 1959, N 2-3, էջ 334-348:

⁸ Տե՛ս Ջ և Ժ հոդվածներում «ազատ»-ներին նախատեսում է պատիժ, իսկ «շինական»-ների անունը թեև չի տալիս, բայց բնագրից հասկացվում է, որ վերջիններիս համար ևս նախատեսված է պատիժ:

⁹ Տե՛ս Մանանդյան Հ. «Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում», Երևան, 1934, էջ 129, 161: Տե՛ս նաև Հակոբյան Ս.Ե. Հայ գյուղացիության պատմություն, հ. 1, Երևան, 1957, էջ 281:

¹⁰ Տե՛ս Մանանդյան Հ. նույն տեղում, էջ 189:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 182:

¹² Տե՛ս Մանանդյան Հ. նույն տեղում, էջ 162:

¹³ Տե՛ս Հակոբյան Ս.Ե. «Հայ գյուղացիության պատմություն», հ. 1, Երևան, 1957, էջ 281:

¹⁴ Տե՛ս Թ. Ավդալբեկյանի հոդվածը «Հայ շինականի ու գեղջկուհու աշխատավարձը հինգերորդ դարում» (Տեղեկագիր ՀՍԽՀ Գիտության և արվեստի ինստիտուտի N 3, Երևան, 1928, էջ 51-81):

Размик Марикян
Аспирант института философии,
социологии и права НАН РА

РЕЗЮМЕ

Правовой характер “Армянской книги канонов”. Общая характеристика

Эта статья тщательно обсуждает правовой характер и содержание “Армянской книги канонов”, созданной Ованесом Одзнецци. В данной статье большое внимание уделяется канонам церковного собора Шаапивана.

Ключевые слова: канон, каноническое право, “Армянская книга канонов”, Ованес Одзнецци, общее право, семейное право, собор Шаапивана.

Razmik Marikyan
Phd Student of the Institute of Philosophy,
Sociology and Law of NAS RA

SUMMARY

The legal character of «Armenian Canon book». General characteristics.

This article thoroughly discusses legal character and content of «Armenian Canon book» created by Hovhannes Odznetsi. In this article more attention is paid to Canons of the church council of Shahapivan.

Keywords: canon, canon law, «Armenian Canon book», Hovhannes Odznetsi, common law, family law, Council of Shahapivan.